

УДК 343.1

С.В. ДАВИДЕНКО, канд. юрид. наук, Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

СПІВВІДНОШЕННЯ В КРИМІНАЛЬНО- ПРОЦЕСУАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПОТЕРПІЛОГО ПОНЯТЬ «ОБОВ'ЯЗОК ДОКАЗУВАННЯ» ТА «ТЯГАР ДОКАЗУВАННЯ»

Ключові слова: кримінально-процесуальне доказування, обов'язок доказування, тягар доказування

В умовах проведення сучасної судово-правової реформи в країні та у зв'язку з прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України надзвичайно актуальною для науки кримінального процесу і практики законотворення є проблема забезпечення та захисту прав, свобод і законних інтересів потерпілого, розширення і зміцнення правового статусу постраждалої особи через створення системи надійних правових гарантій, вдосконалення процесуального механізму реалізації прав потерпілим в кримінальному провадженні. Кримінально-процесуальне законодавство має гарантувати не тільки неухильне дотримання прав потерпілого на своєчасне відшкодування (компенсацію) завданої шкоди, а і його активність під час досудового розслідування, судового провадження по встановленню обставин, які підлягають доказуванню. На ефективне поновлення прав осіб, постраждалих від злочинів, орієнтують і міжнародні документи. Це зумовлює необхідність реформування національного законодавства з метою приведення його у відповідність із світовими стандартами в галузі прав людини, що має відбуватися з урахуванням загальних тенденцій до розширення сфери застосування засад змагальності та диспозитивності, підвищення процесуальної активності сторін кримінального провадження.

Проблема вдосконалення процесуального статусу потерпілої від злочину особи неодноразово була предметом дослідження наукових праць видатних вчених і практиків дореволюційного періоду: С.В. Вікторського, М.В. Духовського, А.Ф. Коні, П.І. Люблінського, Н.Н. Полянського, А.К. Резона, Н.Н. Розіна, В.К. Случевського, Н.С. Таганцева, Д.Г. Тальберга, Л.Я. Таубера, І.Я. Фойницького та ін. Вагомий внесок у розробку питань, пов'язаних з особливостями правового положення потерпілого в кримінальному провадженні, в тому числі в процесі здійснення доказової діяльності, зробили такі відомі радянські, вітчизняні й зарубіжні правознавці як С.А. Альперт, В.П. Божьев, Л.В. Брусніцин, В.В. Вандишев, Б.Л. Ващук, І.М. Гальперин, Л.В. Головкин, М.І. Гошовський, Ю.М. Грошевий, Ю.О. Гурджі, К.Ф. Гуценко, В.О. Дубрівний, О.М. Ердєлевський, В.А. Журавель, Л.В. Іл'їна, Ц.М. Каз, С.І. Катькало, Л.Д. Кокорев, В.О. Коновалова, О.П. Кучинська, В.З. Лукашевич, В.Т. Мальяренко, О.Р. Михайленко, М.М. Михеєнко, Л.Л. Нескороджена, В.Т. Нор, І.Л. Петрухін, Г.Д. Побігайло, І.І. Потеружа, Т.І. Присяжнюк, В.М. Савінов, В.М. Савицький, М.В. Сенаторов, Н.П. Сільчева, М.В. Сіроткіна, Е.Л. Сидоренко, Т.Л. Сироїд, С.М. Стахівський, Ю.І. Стецовський, М.С. Строгович, Л.В. Франк, Л.І. Шаповалова, С.А. Шейфер, В.П. Шибіко, С.І. Шимон, М.Є. Шумило, С.П. Щерба, С.В. Юношев, В.Є. Юрченко, В.М. Юрчишин, М.Л. Якуб та інші.

Віддаючи належне значущості проведених наукових досліджень, слід визнати, що дотепер не склалося єдності думок відносно положення потерпілого як суб'єкта кримінально-процесуального доказування, його прав та обов'язків під час здійснення доказової діяльності в кримінальному провадженні. Отже, проблема участі потерпілого в доказуванні не отримала однозначного вирішення, що на даному етапі набуває особливого теоретичного та практичного значення. Наведене свідчить про актуальність поставлених питань і необхідність внесення суттєвих змін і доповнень до чинного законодавства в частині їх правового регулювання.

На сьогодні фундаментальні засади змагальності і диспозитивності докорінно змінили підходи до розуміння і вимагають подальшого вдосконалення не тільки кола суб'єктів доказування та їх повноважень, а певною мірою, і сутності процесу доказування в кримінальному провадженні [1, с.1]. У зв'язку з цим, ґрунтовного аналізу вимагають окремі аспекти цієї багатогранної проблеми, зокрема ті, що стосуються категорій «тягар доказування» і «обов'язок доказування». В сучасній теорії доказового права та у вітчизняному законодавстві інститут кримінально-процесуального доказування, на наш погляд, врегульовано суперечливо, через це на практиці виникають питання, що потребують нагального вирішення. Зазначене є однією з причин слідчо-судових помилок, які призводять до обмеження та порушення прав учасників кримінального провадження на активну участь в доказуванні. Загальновизнано, що кримінально-процесуальне доказування – це врегульована кримінальним процесуальним законом специфічна пізнавально-практична діяльність уповноважених суб'єктів кримінального провадження, яка полягає у збиранні, перевірці та оцінці фактичних даних, а також формуванні конкретної правової позиції та наведенні аргументів для обґрунтування певних тез, мотивування правильності сформульованих висновків з метою: а) встановлення обставин, що підлягають доказуванню і мають значення для кримінального провадження; б) прийняття законних, обґрунтованих і справедливих процесуальних рішень; в) успішного вирішення завдань кримінального провадження.

Частина 1 ст.94 КПК закріплює правило оцінки доказів, яке означає, що слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх юридично значущих обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взає-

мозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення.

Вбачається, що оцінку доказів можуть здійснювати будь-які суб'єкти кримінального провадження, але їх оцінки мають неоднакове значення для доказової діяльності [2, с.213]. Лише оцінка доказів, зроблена слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом безпосередньо визначає зміст процесуальних рішень і тягне за собою певні правові наслідки. Учасники кримінального провадження, в тому числі потерпілий, цивільний позивач, їхні представники, оцінюють докази з метою захисту своїх особистих або представлених законних інтересів [3, с.442–443]. Така оцінка відіграє важливу роль для формування власної правової позиції. Загальні ж правила вільної оцінки доказів, закріплені в ст.94 КПК, носять для них винятково рекомендаційний характер [4, с.22]. Іншими словами, там, де перевірка й оцінка фактичних даних являють собою лише розумову діяльність, потерпілий, цивільний позивач та їхні представники можуть перевірити й оцінити наявну доказову інформацію. При цьому оцінка може бути як усною, так і письмовою, і тягти за собою важливі правові наслідки [5, с.66].

Для суб'єктів, які здійснюють кримінальне провадження, така оцінка доказів не обов'язкова для подальшого використання [3, с.475], але її виключне значення для з'ясування обставин не можна недооцінювати [6, с.251]. Особливо підкреслимо, що мова йде про своєчасне врахування висловлених думок, міркувань названих учасників провадження, а не про автоматичне слідування суб'єктивно вираженим оцінкам судженням [3, с.476]. Така оцінка доказів відображає впевненість особи у правильності своїх власних висновків і має на меті переконати в цьому слідчого, прокурора, слідчого суддю чи суд [7, с.5, 17]. Отже, не слід виключати з числа суб'єктів оцінки доказів учасників кримінального провадження тільки на тій підставі, що результати їх оцінки не втілюються безпосередньо в прийнятих процесуальних рішеннях, так як не можна змішувати розумову, здійснювану в логіч-

них формах діяльність по оцінці доказів і процесуальне значення результатів [3, с.443].

Для правильного визначення поняття і кола суб'єктів доказування необхідно виходити з того, в діях яких органів та осіб містяться елементи, з яких складається зміст доказової діяльності в кримінальному провадженні [8, с.83]. Отже, суб'єктами кримінально-процесуального доказування повинні визнаватися: а) державні органи та посадові особи, які відіграють у процесі доказування не разову чи епізодичну, а постійну, довготривалу роль, тобто ті, що здійснюють доказування і відповідальні за нього; б) учасники кримінального провадження, що особисто зацікавлені в його результатах і мають право на активну та тривалу участь у доказуванні з метою обстоювання та захисту своїх власних або представлених прав, свобод, законних інтересів [2, с.222–223; 9, с.135; 3, с.494, 497, 499].

А.Р. Белкін, Г.Ф. Горський, Л.Д. Кокорев та П.С. Елькінд суб'єктів кримінально-процесуального доказування підрозділяють на: а) осіб, органи, для яких доказування є процесуальним обов'язком (слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор); б) осіб, для яких безпосередня участь у процесі доказування є правом (зокрема, потерпілий, цивільний позивач, їхні представники) [2, с.222; 10, с.54]. Основні відмінності суб'єктів доказування цієї групи від осіб та органів, які здійснюють кримінальне провадження, полягають у наступному: 1) вони не несуть юридичної відповідальності за досягнення задач доказування, хоча їх процесуальна діяльність сприяє цьому; 2) вони не є суб'єктами обов'язку збирання, перевірки й оцінки доказів, за деякими, передбаченими в законі, виключеннями (кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення, де на потерпілого покладається загальний обов'язок доказування, тощо); 3) беруть участь у процесі доказування з заздальгідь окреслених, чітко визначених позицій; 4) не мають владних повноважень у доказуванні. Для реалізації їх процесуальних повноважень у сфері доказування обов'язковою є участь відповідного компетентного

державного органу або посадової особи, що здійснюють кримінальне провадження [3, с.497–498]. При цьому деякі процесуальні обов'язки вищеназваних осіб розглядають як обов'язок доказування, що не зовсім вірно, оскільки у всіх випадках вони несуть лише конкретні процесуальні обов'язки [2, с.223].

Разом із тим в правовій літературі залишається дискусійним питання про співвідношення понять «обов'язок доказування» та «тягар доказування». Так, І.Я. Фойницький, ототожнюючи «тягар» та «обов'язок» доказування, застосовував їх у декількох значеннях (тягар доказування в сенсі формального, матеріального обов'язку). В сенсі обов'язку фактичного тягар доказування, на думку автора, ґрунтується не на приписах закону, а на фактичному положенні сторін кримінального провадження. Тобто тягар доказування стає процесуальним правом сторони, примусова реалізація якого категорично заборонена, але користування яким повинно бути забезпечено їй у максимально можливому обсязі. Як обов'язок юридичний тягар доказування лежить повністю та виключно на сторонах, невиконання якого має результатом негативну відповідь суду на заявлені ними вимоги [11, с.216–217]. М.С. Строгович також ставить знак рівності між поняттями «тягар доказування» й «обов'язок доказування» [12, с.177 та ін.]. На нашу думку, тягар доказування не рівнозначний юридичному обов'язку. Не можна також стверджувати, що у кримінальному провадженні терміну «тягар доказування» взагалі не існує, тобто потерпілий, цивільний позивач, їхні представники, які не зуміли довести своїх тверджень, обґрунтувати доводи відповідними аргументами, не несуть негативних наслідків того, що певні обставини залишилися недоведеними. За діючим кримінальним процесуальним законодавством збирання і перевірку доказів, необхідних для встановлення цих обставин, здійснюють компетентні органи держави, які в силу покладеного на них обов'язку доказування повинні вжити всіх передбачених законом заходів для ретельного дослідження висунутого твердження і встано-

влення його істинності чи хибності. Відтак, учасники провадження не втрачають своїх процесуальних вимог, якщо вони були не в змозі довести їх. Однак тягар доказування має місце там, де панує диспозитивний спосіб регулювання кримінальних процесуальних правовідносин, – якщо особа висунула певну тезу, але не довела стверджуваний нею факт відповідними доказами, ніхто інший не зобов'язаний цього робити, тобто перед особою постає можливість настання несприятливих наслідків зайнятої процесуальної позиції. В даному випадку мова йде про фактичну необхідність довести своє твердження, спростувати доводи протилежної сторони під загрозою того, що інакше доказувана обставина не буде прийнята до уваги судом при винесенні рішення [3, с.508]. Отже, правильніше говорити про тягар доказування, що переміщається з однієї сторони на іншу в міру того, як сторони висувають свої твердження та заперечення [13, с.284]. Якщо ж сторона, на якій лежить тягар доказування, не надала суду достатніх доказів для створення відповідного стандарту переконання, питання повинно бути вирішено судом не на її користь.

Не менш вагомими й переконливими видаються аргументи прибічників протилежної правової позиції, які відмічають, що не можна прийняти конструкцію фактичного тягара доказування, оскільки ризик не встановлення або не доведення обставин, які представляють інтерес для того чи іншого учасника кримінального провадження достатньо надійно компенсується активною діяльністю слідчого та прокурора в процесі доказування. Проте з точки зору всебічності, повноти й неупередженості дослідження обставин надзвичайно важливо, щоб потерпілий, цивільний позивач та їхні представники, брали активну участь в доказовій діяльності. Ухиляючись від участі в процесі доказуванні обставин, які підлягають доказуванню, зазначені учасники кримінального провадження, в якійсь мірі створюють небезпеку того, що вид і розмір завданої кримінальним правопорушенням шкоди залишаться невстановленими чи неповно встано-

вленими, а їх права та законні інтереси – без належного судового захисту. Цій небезпеці завжди протистоїть активна діяльність органів досудового розслідування та прокурора по доказуванню відповідних обставин, незалежно від здатності зацікавлених осіб довести свої твердження або заперечення, і цілим комплексом процесуальних гарантій. Однак все ж таки існує певна ймовірність того, що через об'єктивні причини активна діяльність компетентних державних органів може виявитися недостатньою для достовірного і повного встановлення обставин, які підлягають доказуванню, в тому разі, коли заінтересовані суб'єкти кримінального провадження не будуть брати участь в доказовій діяльності. Усвідомлення цього стимулює ініціативність і активність у процесі доказування потерпілого, цивільного позивача та їхніх представників, адже неподання стороною доказів в обґрунтування заявлених вимог тягне за собою невігідні юридичні наслідки або створює загрозу їх настання у вигляді винесення несприятливого для них процесуального рішення. Але це не тягар і не обов'язок доказування, а реалізація права на участь в доказуванні з метою захистити особисті чи представлені права, свободи та законні інтереси [3, с.508–509].

Вчення Стівена про «тягар доказування» в кримінальному провадженні зводиться до наступних положень. По-перше, «тягар доказування» лежить на обвинувачеві, який повинен довести своє твердження, і не має різниці, виражено тезу в позитивній чи негативній формі. По-друге, «тягар доказування» окремого юридичного факту лежить на тій стороні, яка бажає, щоб суд переконався в дійсному існуванні цього факту. Виключення складають випадки, коли на законодавчому рівні закріплено, на якій саме стороні лежить «тягар доказування», але в ході кримінального провадження він може переміщатися з однієї сторони на іншу. При визначенні кількості доказів, необхідних для такого переміщення, суд бере до уваги ті сприятливі умови, в яких знаходилися сторони для знання і, отже, для можливості «доказування» даного факту.

«Тягар доказування» факту, котрий повинен бути засвідчений для того, щоб стороні дозволено було представити який-небудь доказ, лежить на тій стороні, яка бажає представити такий доказ [14, с.150–152, 158, 165–167]. Наприклад, в англійському кримінальному процесі обвинувач зобов'язаний довести винність обвинуваченого лише тоді, коли останній її заперечує, тобто при наявності спору між сторонами. Якщо обвинувачений вину визнає, це звільняє обвинувача від тягара доказування [15, с.101]. Виходячи з окреслених вище положень можна констатувати – «тягар доказування» відрізняється від «обов'язку доказування» за суб'єктами, змістом і наслідками їх невиконання [16, с.19].

У зв'язку з цим, В.М. Савінов виокремлює ознаки, що характеризують основні відмінності між такими категоріями як «процесуальний обов'язок» та «процесуальний тягар»: а) процесуальний обов'язок визначається нормою права; процесуальний тягар здійснюється не в порядку виконання обов'язку, а впливає з наданого законом права; б) процесуальному обов'язку протистоїть право визначеного суб'єкта вимагати відповідної поведінки. Від особи, на яку покладено тягар, нікому не належить право вимагати визначеної поведінки; в) якщо процесуальний обов'язок не виконується, то застосовується санкція, що міститься в нормах права. Відмова від відповідної поведінки особи, на яку покладено процесуальний тягар, з такою небезпекою не поєднана. Отже, на потерпілого, цивільного позивача, їхніх представників покладено саме тягар доказування, що виступає одним із дієвих засобів забезпечення активності цих осіб і ухилення від виконання якого може потягти за собою винесення не вигідного для них судового рішення [17, с.75–76, 79].

Акцентуючи увагу на найбільш важливих, з нашої точки зору, аспектах даної проблематики, відзначимо, що обов'язок доказування в кримінальному провадженні являє собою: а) нормативну вимогу, що адресована кожному суб'єкту доказування та спрямована на його безумовну участь в доказовій діяльності

в порядку і межах, встановлених законом [18, с.27]; б) різновид юридичного обов'язку, виконання якого забезпечується реальною можливістю застосування правових санкцій [3, с.505–506]. Отже, потерпілий не може нести загально-правову відповідальність за невиконання чи неналежне виконання обов'язку доказування, що є можливим відносно публічних суб'єктів даного процесуального обов'язку. Таким чином, потерпілий добровільно покладає на себе обов'язок доказування та надалі виконує його чи відмовляється від його виконання [19, с.177].

Відмінні від обставин загального предмета доказування в кримінальному провадженні обставини предмета доказування щодо цивільного позову [20, с.1]. Під останнім Б.Л. Ващук розуміє систему обставин, що має правове значення для вирішення заявлених цивільно-правових вимог та підлягає обов'язковому доведенню в даному кримінальному провадженні [20, с.5]. Так, до структурних елементів предмета доказування щодо цивільного позову В.Т. Нор включає наступні факти: а) наявність матеріально-правової підстави цивільного позову (злочинного діяння, завданої шкоди, причинного зв'язку між ними); б) характер і розмір заподіяної шкоди; в) розмір шкоди, що підлягає відшкодуванню за цивільним позовом; г) наявність вини особи, яка зазнала шкоди, у її виникненні або збільшенні, її форма і ступінь; д) несення цивільної відповідальності за дії безпосереднього заподіявача шкоди іншими особами і якими конкретно; е) майнове положення цивільного відповідача (громадянина) за заявленим цивільним позовом [21, с.85, 88].

У зв'язку з цим, окремого і більш детального наукового осмислення потребують наступні питання. Відзначимо, що одна група вчених покладає обов'язок по доведенню цивільного позову також і на потерпілого, цивільного позивача, їхніх представників, які зобов'язані представити наявні в них докази в обґрунтування цивільного позову [22, с.56; 23, с.102–103; 24, с.22–23]. Отже, вони не вправі ухилитися від доказування фактів, що

складають підставу цивільного позову і підтверджують розмір заподіяної шкоди [25, с.98]. С.В. Слінько прямо вказує на необхідність доповнити відповідну статтю КПК новою нормою, за якою «обов'язок доведення суми цивільного позову повинен бути покладений на цивільного позивача» [26, с.40]. Такий обов'язок витікає з положення, сформульованого в ч.3 ст.10 Цивільно-процесуального кодексу України, а саме, «кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень». На думку Л.Д. Кокорева, окреслене розумне правило не можна ігнорувати не тільки в цивільному, а й і в кримінальному провадженні [23, с.102]. С.А. Альперт, М.І. Бажанов, Ю.М. Грошевий і Р.Д. Рахунов наголошують на тому, що потерпілий або цивільний позивач, підтримуючи заявлений ним позов, зобов'язаний доказати факт: а) вчинення злочину і б) заподіяння йому злочинними діями обвинуваченого, які є предметом судового розгляду, майнової шкоди. При цьому діяльність цивільного позивача по доведенню винності особи окреслена межами, необхідними для обґрунтування пред'явленого позову [27, с.53; 28, с.257; 29, с.110].

Друга група, навпаки, вважає, що у кримінальному процесі обов'язок доказування наявності елементів структури предмета доказування за цивільним позовом на потерпілому, цивільному позивачеві не лежить і ні за яких умов не може бути перекладений на іншого учасника з огляду на публічність кримінального провадження [30, с.89–91, 130; 21, с.89, 91; 3, с.516–517; 31, с.113]. Іншими словами, доведення підстав і розміру позову – це право потерпілого, цивільного позивача, їхніх представників і водночас прямий публічно-правовий обов'язок компетентних державних органів та посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження [32, с.24; 3, с.516].

Незважаючи на процесуальну самостійність, цивільний позивач побічно бере участь у підтримці обвинувачення. Це, з точки зору О.Г. Мазалова, покладає на нього обов'язок посилено брати участь у процесі доказування,

який, у свою чергу, проявляється в обов'язку на вимогу слідчого, прокурора та суду представляти всі необхідні документи, пов'язані з заявленим позовом [25, с.98]. В.Т. Нор правильно зауважує, що «будучи учасником кримінального провадження, цивільний позивач в такий спосіб реалізує надані йому права з метою довести факт заподіяння йому злочином майнової шкоди та її розміру» [21, с.89]; а «посильна участь» – це, з позиції автора, не що інше, як реалізація позивачем права подавати докази в обґрунтування своїх позовних вимог. Такий обов'язок покладається на будь-якого громадянина, службову особу, підприємство, установу чи організацію, і полягає в пред'явленні наявних предметів і документів, що можуть допомогти у встановленні необхідних фактичних даних [21, с.90]. На думку В.П. Бож'єва, О.Д. Бойкова та І.І. Карпеця, «з урахуванням інтересів і процесуального положення цивільного позивача дія загальних правил доказування означає, що він повинен сприяти органам розслідування, прокурору та суду у встановленні характеру і розміру заподіяної злочином шкоди» [33, с.5], «у збиранні доказів цивільного позову» [34, с.499]. Д.С. Карєв наполягає на тому, що мова йде «про моральний обов'язок потерпілого, який підтримує обвинувачення в суді, і цивільного позивача обґрунтувати свої твердження і претензії. Але все це – суцільно моральні категорії, які не тягнуть процесуальних наслідків з точки зору доказування» [9, с.137]. Вищевикладене дає підстави стверджувати, що в даному випадку доцільно говорити не про самостійний обов'язок доказування, що, начебто, покладається на таких учасників кримінального провадження, як потерпілий, цивільний позивач, їхні представники, а про звернену до них вимогу компетентного органу чи посадової особи, яку вони мають виконувати навіть в тому разі, коли відмовилися від пред'явленого позову і вже не приймають участі в доказуванні [3, с.516–518].

Пред'явлення позову прокурором означає, що він в повній мірі бере на себе обов'язок доказування підстав і розміру позову. В цьо-

му разі цивільний позивач вже не може вважатися зобов'язаним брати участь у процесі доказування, тоді як при заявленні позову ним самим такий обов'язок, з точки зору О.Г. Мазалова, передбачається [25, с.86]. На нашу думку, в даному випадку можна вести мову про те, що на цивільному позивачеві лежить тягар доказування своїх позовних вимог, але ніяк не обов'язок доказування, з огляду на те, що будь-які санкції за невиконання вказаним учасником такого обов'язку законом не передбачені. Автори коментаря до Кримінально-процесуального кодексу Російської Федерації О.В. Смірнов та К.Б. Каліновський вважають, що «тягар доказування підстав, предмета і змісту цивільного позову лежить на цивільному позивачеві» [35, с.244]. Їх підтримують М.І. Гошовський, О.П. Кучинська та В.Я. Понарін, які підкреслюють, що в означених ситуаціях мова йде лише про фактичний тягар доказування [30, с.132; 36, с.78–87].

Підводячи підсумок розгляду проблеми, вважаємо, що виходячи з того, що потерпілий на власний розсуд визначає, спричинено йому шкоду чи ні, повноваження суб'єктів кримінального провадження щодо доказування виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, можна розподілити в такий спосіб: 1) юридичний обов'язок доказування позовних вимог потерпілої особи – в усіх випадках покладається на слідчого та прокурора; на потерпілого або його представника – у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення; 2) фактичний тягар доказування характеру й розміру заподіяної безпосередньо злочином шкоди – несе потерпілий у всіх інших видах кримінального провадження, цивільний позивач та їхні представники [30, с.128–129, 132–133].

Вищевикладене дозволяє зробити висновок про те, що вироблення дієвих механізмів і створення належних правових процедур для повної і безперешкодної реалізації кожною особою своїх процесуальних прав та законних інтересів є пріоритетними напрямками сучасної державної політики України в галузі прав людини і громадянина. Сучасний стан та за-

гальні тенденції розвитку вітчизняної правової системи стимулюють доктринальне переосмислення старих підходів до ролі потерпілого, цивільного позивача, їхніх представників в кримінально-процесуальному доказуванні. Корегуючи традиційні уявлення щодо теоретичної концепції доказового права, необхідно сформулювати пропозиції та рекомендації, спрямовані на вдосконалення відповідних положень науки кримінального процесуального права, а також впорядкування практики нормотворення та правозастосування у сфері доказування. Якісна правова регламентація нововведень у кримінальне процесуальне законодавство України сприятиме забезпеченню процесуальної рівноправності сторін, врівноваженню їх потенційних можливостей, а також ефективності кримінальної процесуальної діяльності в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рибалко О. В. Суб'єкти кримінально-процесуального доказування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / О. В. Рибалко. – К., 2010. – 20 с.
2. Горский Г. Ф. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе / Г. Ф. Горский, Л. Д. Кокорев, П. С. Элькинд. – Воронеж : Изд-во Воронежск. ун-та, 1978. – 304 с.
3. Теория доказательств в советском уголовном процессе / отв. ред. Н. В. Жогин. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Юрид. лит-ра, 1973. – 736 с.
4. Михеенко М. М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве / М. М. Михеенко. – Киев : Изд-во «Вища шк.», 1984. – 136 с.
5. Грошевий Ю. М. Докази і доказування у кримінальному процесі : наук.-практ. посіб. / Ю. М. Грошевий, С. М. Стахівський. – К. : КНТ ; Видавець Фурса С. Я., 2006. – 272 с.
6. Доказывание в уголовном процессе: традиции и современность / под ред. В. А. Власихина. – М. : Юрист, 2000. – 272 с.
7. Грошевой Ю. М. Проблемы формирования судейского убеждения в уголовном су-

допроизводстве : монография / Ю. М. Грошевой. – Харьков : Издат. объедин. «Вища шк.» ; Изд-во при Харьк. гос. ун-те, 1975. – 144 с.

8. Фаткуллин Ф. Н. Общие проблемы процессуального доказывания / Ф. Н. Фаткуллин. – 2-е доп. изд-е. – Казань : Изд-во Казанск. унта, 1976. – 207 с.

9. Советский уголовный процесс : учебник / под ред. Д. С. Карева. – М. : Изд-во «Юрид. лит.», 1975. – 568 с.

10. Белкин А. Р. Теория доказывания в уголовном судопроизводстве / А. Р. Белкин. – М. : Изд-во НОРМА, 2005. – 528 с.

11. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства : в 2 т. Т. 2 / И. Я. Фойницкий. – Петроград : Издание юрид. общества при Петроградском ун-те, типография «Двигатель», 1915. – Посмертное 4-е изд., доп. и пересм. П. И. Люблинским. – 608 с.

12. Строгович М. С. Избранные труды : в 3 т. Т. 3. Теория судебных доказательств / М. С. Строгович. – М. : Наука, 1991. – 304 с.

13. Судебная власть / под ред. И. Л. Петрухина. – М. : ТК «Велби», 2003. – 720 с.

14. Владимиров Л. Е. Учение об уголовных доказательствах / Л. Е. Владимиров. – Тула : Автограф, 2000. – 464 с.

15. Гуценко К. Ф. Уголовный процесс западных государств / К. Ф. Гуценко, Л. В. Головки, Б. А. Филимонов. – 2-е изд., доп. и испр. – М. : Изд-во «Зерцало-М», 2002. – 528 с.

16. Гошовський М. І. Характер і розмір шкоди, завданої злочином, як елемент предмета доказування в кримінальному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / М. І. Гошовський. – Львів, 1997. – 24 с.

17. Савинов В. Н. Потерпевший в уголовном процессе (сравнительно-правовое исследование): дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / В. Н. Савинов. – Ярославль, 1977. – 178 с.

18. Будников В. Л. Субъекты обязанности доказывания в уголовном судопроизводстве / В. Л. Будников // Российская юстиция. – 2008. – № 5. – С. 25–27.

19. Рибалко О. Потерпілий як суб'єкт доказування у кримінальних справах приватно-

го обвинувачення / О. Рибалко // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 12 (168). – С. 176–179.

20. Ващук Б. Л. Предмет доказування в цивільному позові у кримінальному процесі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Б. Л. Ващук. – К., 2007. – 20 с.

21. Нор В. Т. Защита имущественных прав в уголовном судопроизводстве / В. Т. Нор. – К. : Головное изд-во издат. объединения «Вища шк.», 1989. – 276 с.

22. Гуреев П. П. Гражданский иск в уголовном процессе / П. П. Гуреев. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1961. – 95 с.

23. Кокорев Л. Д. Потерпевший от преступления в советском уголовном процессе / Л. Д. Кокорев. – Воронеж : Изд-во Воронежск. ун-та, 1964. – 139 с.

24. Шаламов М. П. Гражданский иск в уголовном деле / М. П. Шаламов. – М. : Изд-е РИО ВЮА, 1948. – 36 с.

25. Мазалов А. Г. Гражданский иск в уголовном процессе / А. Г. Мазалов. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Юрид. лит., 1977. – 176 с.

26. Слінько С. В. Проблеми правового статусу суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності : монографія / С. В. Слінько. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 279 с.

27. Альперт С. А. Субъекты уголовного процесса / С. А. Альперт. – Харьков, 1997. – 60 с.

28. Рахунов Р. Д. Участники уголовно-процессуальной деятельности по советскому праву / Р. Д. Рахунов. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1961. – 279 с.

29. Советский уголовный процесс : учебник / под общ. ред. М. И. Бажанова, Ю. М. Грошевого. – К. : Голов. изд-во издат. объединения «Вища шк.», 1978. – 472 с.

30. Гошовський М. І. Потерпілий у кримінальному процесі України / М. І. Гошовський, О. П. Кучинська. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 192 с.

31. Шпилев В. Н. Участники уголовного процесса / В. Н. Шпилев. – Мн. : Изд-во БГУ, 1970. – 176 с.

32. Савицкий В. Гражданский иск в уголовном процессе / В. Савицкий // Советская юстиция. – 1971. – № 6. – С. 22–24.

33. Божьев В. Гражданский иск в уголовном процессе / В. Божьев // Законность. – 2004. – № 7. – С. 2–5.

34. Курс советского уголовного процесса: Общая часть. – М. : Юрид. лит., 1989. – 640 с.

35. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации / под ред. А. В. Смирнова. – СПб. : Издат. дом «Питер», 2003. – 1008 с.

36. Понарин В. Я. Производство по гражданскому иску при расследовании уголовного дела / В. Я. Понарин. – Воронеж : Изд-во Воронежск. ун-та, 1978. – 127 с.

Давиденко С. В. Співвідношення в кримінально-процесуальній діяльності потерпілого понять «обов'язок доказування» та «тягар доказування» / С. В. Давиденко // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 283–291 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12dcvttd.pdf>

Досліджено особливості процесуального статусу потерпілого, цивільного позивача як суб'єктів кримінально-процесуального доказування, а також співвідношення в їхній діяльності понять «тягар доказування» і «обов'язок доказування». Сформульовано пропозиції із вдосконалення нормативного регулювання окреслених положень даного правового інституту.

***

Давыденко С.В. Соотношение в уголовно-процессуальной деятельности потерпевшего понятий «обязанность доказывания» и «бремя доказывания»

Исследованы особенности процессуального статуса потерпевшего, гражданского истца как субъектов уголовно-процессуального доказывания, а также соотношение в их деятельности категорий «бремя доказывания» и «обязанность доказывания». Сформулированы предложения по усовершенствованию нормативного регулирования указанных положений данного правового института.

***

Davidenko S.V. Relation to the Criminal Procedure of the Victim's Concepts of «Burden of Proof» and «Burden of Proof»

The features of the procedural status of the victim, civil plaintiff, as subjects of criminal procedure of proof, and the ratio of their activities the categories of «burden of proof» and «burden of proof». The proposals to improve the regulatory framework of the provisions of the legal institution are made.